

Vsi zgodovinarji, ki se zadnje čase vse bolj intenzivno ukvarjajo z vprašanji globalnega učinkovanja vojujočih se subjektov in sploh Slovencev med drugo svetovno vojno, bodo prof. Gestrinu najbolj hvaležni za objavljene priloge oziroma sezname na koncu knjige. Za temi seznamami različnih aktivnih in pasivnih udeležencev vojne kot tudi smrtnih žrtev je ogromno dela, pri čemer so avtorju veliko pomagali domačini, očitno predvsem člani Zveze združenj borcev. Po krajevnih skupnostih so naštetih po vaseh in znotraj teh po abecedni aktivisti OF, borci NOV, padli borci, interniranci, umrli interniranci, vaški stražarji in domobranci, padli domobranci, žrtve okupatorjev, žrtve domobrancev ter končno še žrtve partizanov. Za jasnejšo sliko razmerja sil med vojno bi bil seveda koristen še seznam pristašev oziroma aktivistov protirevolucionarne strani, toda glede na dane razmere ter značaj dostopnih (ustnih) virov je izostanek tega seznama razumljiv. Podatki so grozljivi, saj kažejo, da je med vojno izginilo življenje vsaj 460 ljudi, kar je predstavljalo 14% prebivalstva. Še več, povzročitelji teh smrtnih žrtev so le v polovici primerov tuji okupatorji, za drugo polovico pa domačini, Slovenci. Omenjeni seznam predstavlja pomembno gradivo in z njimi je s križanjem številčk moč priti še do mnogih dodatnih ugotovitev. Kar se tiče točnosti, za sezname sam avtor opozarja, da dokončne točnosti še ni. Opozorimo naj, da je v novejši publikaciji »Farne spominske plošče« v izdaji Slovenskega spominskega odbora zadevno ugotovljeno število žrtev, povzročenih od partizanov, za to območje za pribl. 20 imen večje kot pri Gestrinu. Kar se tiče žrtev domobrancev, naj omenimo samo neko nelogičnost, ko se na str. 118 omenja, da je do srede 1944 Frakljeva 21. domobranska četa ubila pribl. 70 aktivistov in simpatizerjev OF, medtem ko se v zbirni tabeli na str. 202 navaja število 69 za vse žrtve domobrancev. Poleg tega bi lahko avtorju malce zamerili tudi prelahkotno obravnavo - samo obrobno omembo in brez komentarja - ustrelitve nekaj desetnih ciganov (Romov?) s strani partizanov.

Seveda pa te in še druge manjše in neomenjene pomanjkljivosti ne morejo potisniti v ozadje poglobitnega vtisa o veliki strokovni in kulturni vrednosti knjige o podkrimskih vaseh. S stališča notranjih meril zgodovinopisne stroke predstavlja dokaz o možnosti pisanja razmeroma objektivnih monografij tudi iz tako travmatične problematike, kot je bila okupacija in bratomorni boj v letih 1941-1945. V širšem kulturnem pogledu, če navežemo na zaključne besede samega avtorja, pa predstavljajo take knjige sredstvo, s katerim bomo lažje zaelčili pretekle rane in hitreje zabrisali brazgotine.

B o r i s M l a k a r

France Perovšek, Moja resnica : Spominski utrinki iz delovanja po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani. Ljubljana : Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1995. 314 strani (Partizanski knjižni klub; 18)

Obdobja po drugi svetovni vojni so se tisti, ki so v tem obdobju delovali v političnem življenju oziroma ga ustvarjali, tako imenovani družbeno-politični delavci, v svojih spominskih zapisih izogibali. Spominski zapisi državno-partijskih funkcionarjev, ki so se odločili svoje spomine zapisati, se ponavadi končajo s koncem druge svetovne vojne. Spomini tistih, ki so s svojim delovanjem in odločitvami ustvarjali slovensko zgodovino, so za čas po drugi svetovni vojni resnično redki. Takšne spominske zapise, zlasti take, ki bi za spoznavanje obdobja prinašali kakšno novo informacijo, je mogoče prešteti na prste ene roke. Slovenskih politikov, ki so delovali po koncu 2. svetovne vojne, očitno ni zajela "mrzlica" pisanja spominov in v njih prikazovanja svoje veličine in svojih pogledov na dogajanje, kateremu so vsak po svoje in v določeni meri botrovali. Tovrstno pisanje je bilo v osemdesetih letih značilno za srbske povoje politike, pri nas je pa zlasti po osamosvojitvi Slovenije ustvarjanje tovrstnih del delno okužilo tudi nekatere politike novega kova. Spominski utrinki iz delovanja Franceta Perovška po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani seveda ne sodijo v to zvrst "spominov", kajti po svoji sporočilnosti in načinu pisanja jih presegajo. Predvsem pa ni bil avtorjev namen prikazati sebe v vsej veličini, čeprav gre pri tej knjigi tudi za nekakšno kroniko njegovega dela in tudi funkcij. Prej gre za obratno - namen je bil zapisati utrinke kot informacijo o zgodovinski dobi, v kateri je avtor živel in jo tudi soustvarjal. So prava spominska literatura, ki je zlasti zaradi osrednje teme (spomini na delovanje na Primorskem od konca vojne s krajšim presledkom do začetka leta 1952), pa tudi zaradi načina pisanja, dobrodošla.

France Perovšek, v času vojne partizan (v partizane je odšel novembra 1941, partizanal pa je v različnih enotah slovenske partizanske vojske po rojstni Dolenjski, pa tudi na Gorenjskem in Primorskem, kjer je v vodstvenih organih OF in KPS doživel konec vojne), po vojni pa funkcionar (družbeno-politični delavec), se v tej knjigi spominja svojih poveljstvih doživetij in dogajanj, katera je v veliki meri ustvarjal oziroma usmerjal. V štirih poglavjih opisuje po spominu, kajti delu v arhivih in uporabi arhivskih dokumentov se je zavestno odpovedal (vzrok so tudi zdravstvene težave), svoje delovanje na Primorskem, v takratni coni B Slovenskega Primorja in nato v coni B Svobodnega tržaškega ozemlja, pa tudi delo v različnih političnih organih v petdesetih in v začetku šestdesetih let.

Osrednji del knjige so spomini na delovanje na Primorskem, kjer je v coni B Slovenskega primorja vodil (ob nastopu funkcije še ni imel 23 let) Poverjeništvu Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora, nekakšne "vlade" za to ozemlje, ki je kot nekakšna posebna državna tvorba živelo v veliki meri svoje od Slovenije neodvisno življenje. Cona B Slovenskega Primorja je bilo ozemlje, ki je formalno spadalo pod vojaško upravo JA, vendar je v resnici v veliki meri zlasti na področju gospodarstva, manj pa v politiki (v tej je bila vezana na Slovenijo, zlasti po partijsko-frontni liniji), živela samostojno življenje kot prava država. Imela je svoje upravno središče, to je bilo v Ajdovščini, svojo gospodarsko politiko, vključno z denarjem t.i. jugoliro (ta je sicer veljala tudi za hrvaški del cone B Julijske krajine), svoj pravni in pravosodni sistem, skratka veliko atributov državno-

sti. Perovšek je bil tedaj na Primorskem vodilni in najodgovornejši "državni" funkcionar te danes iz zgodovinskega spomina skoraj izrinjene kratkotrajne posebne slovenske državnice, zato so njegovi spomini pravi zgodovinski vir, v mnogih primerih celo "vir prve roke", kajti marsičesa, kar opisuje po spominu, ni najti oziroma najbrž ne bo mogoče najti v arhivskem gradivu. Opisuje delovanje Poverjenišтва PNOO in s čim se je ukvarjal na področju gospodarstva, kulture, šolstva, zdravstva, pa do pravosodja in javne varnosti. Za politično življenje predstavi delovanje političnih organov, njihove "boje" z Italijani, ki so na vsak način skušali prepričati svetovno javnost oziroma Zahod, ki je imel upravo v coni A, da je potrebno slovensko ozemlje priključiti k Italiji. Tako na primer opiše metode, ki so se jih posluževali Italijani na obali v času boja za meje, da bi mednarodno - zahodno javnost prepričali, da je ozemlje italijansko, oziroma da želi slovenska oblast to ozemlje "komunizirati", pa je zato najbolje "rdečo obalo" priključiti k Italiji. Tega v arhivskem gradivu bržkone ni. Zgodovina te slovenske "državnice" zgodovinopisno še ni obdelana, za kar je vzrok bržkone tudi v pomanjkanju arhivskega gradiva. Ker je formalno to ozemlje vodila Vojaška uprava JA, je arhivsko gradivo najbrž v Vojnozgodovinskem arhivu nekdanje JLA v Beogradu. Ob pomanjkanju virov bo marsikateri Perovškov spominski utrinek dobrodošel za razumevanje preteklosti na ozemlju Slovenskega Primorja v času, ko to še ni bilo vključeno v jugoslovansko državo oziroma v Slovenijo.

V drugem delu podaja Perovšek spomine na cono B Svobodnega tržaškega ozemlja. Tam je od novembra 1950 do januarja 1952 deloval kot odposlanec slovenske vlade pri Vojaški upravi Jugoslovanske armade in kot pooblaščenec CK KPS in CK KPJ pri tamkajšnji organizaciji KP STO. To obdobje opiše v isti razdelitvi področij življenja na območju cone B STO - politično življenje, gospodarstvo, oblastveni organi. Žal Perovšek ni bil ves čas obstoja cone B STO, od 1947 do 1954, tam, zato so njegovi opisi za življenje na tem ozemlju nekoliko "okrnjeni", kar pa vrednosti spominov ne zmanjša.

Stil njegovega zapisovanja je stvaren in izpoveduje tisto, kar je naslov knjige - moja resnica. Vse kar opiše je njegova resnica in ne "pretendira", da bi njegovo delo postala "zgodovinska resnica" ali celo zgodovina cone B Slovenskega primorja in cone B STO. To bo moralo prevzeti zgodovinopisje, pri čemer so Perovškovi spominski utrinki vsekakor dobrodošlo izhodišče za raziskovanje življenja na ozemlju Slovenskega Primorja po 2. svetovni vojni do priključitve k Sloveniji oziroma Jugoslaviji. V delu je namreč prispeval vrsto podatkov tako o dogajanju kot o osebah, s katerimi je delal. Prav orisi njegovih prijateljev in sodelavcev pa dajejo njegovemu delu poseben čar in osebno noto. Tako je povedna na primer označba Ivana Mačka-Matije: "enostaven, avtokratsko usmerjen, z izrednim darom za oceno političnih vprašanj, organizator in trd izvajalec dogovorjenega ali tega, kar je zasnoval sam."

Bolj kot v prvih dveh delih, ko so Perovškovi spominski utrinki svojevrsten zgodovinski vir, pa se bodo Perovškovi spominski utrinki o njegovem delu v Ljubljani v petdesetih letih soočili z zgodovinopisno že obdelano tematiko. To je popisal v tretjem poglavju z naslovom Neuresničena priložnost. Naslov izvira iz njegovega mnenja, da je bila za politični razvoj v Sloveniji in tudi v Jugoslaviji neuresničena priložnost, ki se je ponujala v začetku petdesetih let z uvajanjem nekaterih elementov demokracije "zahodnega tipa", npr. tržno gospodarstvo ter da bi bilo mogoče na osnovah političnega pluralizma OF razvijati demokratični socializem. V tem času je namreč deloval v institucijah, ki so skrbele za pravilno "idejno" naravnost (agitprop CK KPS/ZKS, Marksistični center CK ZKS) in v organih družbenega upravljanja v kulturnih in znanstvenih ustanovah, kar je predvsem na podlagi arhivskih dokumentov predstavil dr. Aleš Gabrič v svoji knjigi o kulturni politiki tega obdobja.

V tem poglavju je potrebno izpostaviti avtorjev opis rojstva slovenske televizije in problemov, ki so bili okoli nje na "nacionalni" osnovi, saj je bila želja po centralizaciji novega medija velika. To je resnično vir "prve roke", saj je bil France Perovšek tedaj direktor Radia Ljubljana oziroma RTV Ljubljana in zato lahko iz njegovega opisa vzemo marsikatero stvar iz političnega zakulisja ob nastajanju slovenske televizije in kako so vodilni politiki razumeli in sprejemali televizijo kot novo informativno sredstvo. V tem delu se Perovšek spominja tudi svojega delovanja v različnih organih upravljanja, npr. v svetu ljubljanske univerze v času, ko je bil sprejeman njen statut, kar je pomenilo po Gabričevi oceni "črne oblake", v Inštitutu za narodnostna vprašanja, v založniški dejavnosti in pri slovenski filmski proizvodnji. Njegova ocena obdobja na področju "družbene nadgradnje" je, da takrat v slovenski politiki ni bila na tem področju prisotna pretirana "ždanovščina".

V četrtem poglavju z naslovom Brezvetrje se spominja šestdesetih let. Na začetku tega desetletja je težko zbolel in se je zato umaknil iz aktivnega političnega življenja. Vseeno pa je bil v njem toliko prisoten, da izvede po njegovem spominu o seji Izvršnega komiteja CK ZK Slovenije marca 1962, na kateri se je ta opredelil proti ostrim poskusom zmanjševanja že dosežene stopnje v nacionalnih odnosih v Jugoslaviji in dosežene stopnje samoupravljanja. Iz njegovih spominov je mogoče tako zvedeti tudi kako se je konec petdesetih in v začetku šestdesetih let slovenska ZK oziroma njen vrh upiral poskusom unitarizma, centralizma in etatizma, kar je bilo takrat močno prisotno in je mogoče to stanje označiti kot spopad Kardelj - Ranković, pri čemer je bil Edvard Kardelj takrat v jugoslovanskem vodstvu osamljen in je grozilo, da bodo vse ideje in tudi praksa samoupravljanja kot nasprotja etatizmu odpravljene. Proti temu je nastopilo leta 1962 slovensko partijsko vodstvo. V tem poglavju se Perovšek spominja še srečanja z resnico o Dachauskih procesih, s katero se je seznanil konec šestdesetih let kot član posebne komisije ZKS. Omenja dokument, ki kaže na stališče "zvezne" UDV iz časa prvega dachauskega procesa, da za kazenski pregon ni pravnih osnov in da zato sodni proces sploh ni potreben. Ta dokument pa v zbirki dokumentov o Dachauskih procesih (Komunist 1990) ni objavljen. Iz Perovškovih spominskih utrinkov je mogoče zvedeti tudi o ustanovitvi in začetkih delovanja Visoke šole za politične vede (kasneje FSPN, sedaj FDV), kajti bil je zadolžen za njen "zagon" in je bil prvi predsednik sveta šole.

Poglavja o političnem delovanju avtorja v petdesetih in tudi šestdesetih letih je mogoče označiti tudi kot politični življenjepisi, saj v njej avtor predstavlja le tisto, kar je sam počel in doživel, hkrati pa je to tudi kroni-

ka dogajanja na določenih področjih političnega življenja v Sloveniji. Kljub temu, da namenoma ni uporabljal arhivskega gradiva, se Perovškov spomin pokaže kot "svež" in večino dejstev, ki jih navaja, je zgodovinopisje že potrdilo. Knjiga Moja Resnica je tako dobrodošla dopolnitev nekaterih že raziskanih in z znanstveno metodo zgodovinopisja obdelanih dogajanj, pa tudi nekakšen izziv za zgodovinopisno obdelavo Perovških spominov - njegove resnice. Napisani so stvarno, vsekakor pa nosijo tudi pečat našega časa in vsega kar se dogaja "danes", kajti avtor je spomine pisal v letih, ko se je v temeljih spremenil svet, katerega je po vojni ustvarjal in se ga v tej knjigi spominja. V knjigi se je tako opredelil tako do preteklosti kot tudi do sedanjosti.

Knjiga Moja resnica prinaša resnico, kakršno je doživel in jo vidi avtor oziroma prinaša avtorjevo opredelitev do zgodovinske dobe, ki jo je doživel. Spominski utrinki Franceta Perovška so "pionirsko" delo v spominski literaturi pri nas, saj prinaša spomine za obdobje po drugi svetovni vojni. Bilo bi dobro, da bi se še kdo od tedanjih pomembnih politikov "ojunačil" in se lotil pisanja svojih spominov, svoje resnice, tako kot je to storil France Perovšek, ki je na koncu knjige zapisal, da se svoje preteklosti ne odreka. To pa daje knjigi Moja resnica še poseben pomen, saj gre torej za avtorja, ki mu je mogoče verjeti, da je čas in svojo vlogo v njem zato zapisal nepotvorbno.

Zdenko Čepič

**SLOVENSKA MATICA, SI-1001 Ljubljana, Kongresni trg 8,
pp. 458, tel.: (061) 12-63-190**

Članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije nudi po svojih članskih cenah:

**Fran Zwitter
O SLOVENSKEM NARODNEM VPRAŠANJU**

Razvoj slovenskega narodnega vprašanja in dozorevanje slovenskega naroda od konca 18. stoletja do druge svetovne vojne je ena izmed poglavitnih, če ne sploh najvažnejša tema znanstvenega dela pokojnega akademika in zaslužnega univerzitetnega profesorja dr. Frana Zwittra.

Izbor Zwitterovih razprav ni pomemben le za spoznavanje naše najnovejše zgodovine in za zgodovinarje, marveč za široko kulturno občinstvo, ki ga zanimajo še danes žgoča slovenska narodna vprašanja in še posebej za vsakogar, ki ga zanima predvojna pot v vstajo 1941. Knjigo je uredil in s komentarjem opremil prof. dr. Vasilij Melik.

**Ferdo Gestrin
SLOVENSKE DEŽELE IN ZGODNJI KAPITALIZEM**

16. stoletje ni le čas reformacije in kmečkih uporov, temveč tudi čas naglega porasta prehodnega in izvoznega trgovanja ne le z nemškim severom, temveč tudi z Italijo. Ob agrarni dejavnosti so nastajale nove zvrsti obrti, napredovalo je rudarstvo ter fužinarstvo, kjer je idrijski rudnik imel v razvoju kapitalizma evropski pomen. V novih oblikah proizvodnje se kažejo elementi kapitalizma, v povezavi s tem je prihajalo tudi do »komercializacije« zemljiškega gospodarstva. Gestrinovo delo pojasnjuje tudi sočasne kulturne vplive in stike.

**Vasko Simoniti
VOJAŠKA ORGANIZACIJA NA SLOVENSKEM
V 16. STOLETJU**

Knjiga predstavlja vojaško in obrambno organizacijo slovenskih pokrajin v času najintenzivnejših turških vpadov. Ob plemiški konjenici in »črni« kmečki vojski je predstavljen delež najemnikov, obveščevalna in signalna organizacija, orožarna v Ljubljani, tabori, vojaška preskrba in pomen Vojne krajine. Simonitijeva knjiga je »slovenskemu strahu pred Turki« dala realnejši zgodovinski okvir in obogatila sicer skromno vojaško zgodovino slovenskega ozemlja.